

ЕТИМОЛОГІЧНІ РОЗВІДКИ. 8

У статті розглядається походження слів *стегно*, *стіг*, *стожар*, *Стожари*, *настіж*. Усі ці слова не мають загальноприйнятої, надійної етимології. Багато уваги приділено реконструкції первісного значення розглядуваних слів, що дозволило внести певні уточнення до семантики відповідних індоєвропейських коренів (і не тільки до семантики).

Ключові слова: етимологія, реконструкція, первісне значення, буквальне значення, розвиток семантики, індоєвропейський корінь.

Стегно. Слово *стегно* «верхня частина ноги від таза до колінного суглоба», безперечно, праслов'янського походження. Воно збереглося майже в усіх слов'янських мовах (крім болгарської та македонської): рос. *стегно* «стегно», бр. *сцягно*, друс. *стегно*, *стыгно*, п. *ściegno* «т. с.», *ściegno* «сухожилля, сухожилок», ч., слц. *stehno* «стегно», вл. *sčehno*, нл. *sčogno*, полаб. *stegnü*, схв. *стѣгно*, слн. *stêgno*, стсл. *стегно*, *стыгно* «т. с.». Однак, як визнають дослідники, загальноприйнятої, надійної етимології це слово не має¹. Немає навіть загальноприйнятої праслов'янської реконструкції цього слова: більшість дослідників реконструює **stegno*², деякі дослідники — **стыгно*³, Й. А. Міккола — **стыгно* і **stegno*⁴, Г. Шустер-Шевц і автори «Етимологічного словника української мови» — **stegno* і діал. **стыгно*⁵.

Одним з найдавніших є пов'язання слова *стегно* з іє. **sthağ-* «крити, покривати, закривати»⁶ (згодом корінь було уточнено — **(s)teg-* «вкривати, покривати»⁷). Буквальне значення слова *стегно* — «закрите (покрите)»: так була назва-

¹ Етимологічний словник української мови / За ред. О. С. Мельничука.— К., 2006.— Т. 5.— С. 405; *Borys W.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Kraków, 2005.— S. 613; *Holub J., Kopečný F.* Etymologický slovník jazyka českého.— Praha, 1952.— S. 351; *Bezljaj F.* Etimološki slovar slovenskega jezika.— Ljubljana, 1995.— Knj. 3.— S. 315; *Snoj M.* Slovenski etimološki slovar.— 2-a pregl. in dop. izd.— Ljubljana, 2003.— S. 697.

² *Фасмер М.* Этимологический словарь русского языка : В 4 т.— М., 1971.— Т. 3.— С. 751; *Borys W.* Op. cit.— S. 613; *Machek V.* Etymologický slovník jazyka českého.— Praha, 1971.— S. 576; *Bezljaj F.* Op. cit.— S. 315; *Snoj M.* Op. cit.— S. 697.

³ *Zubaty J.* Über gewisse mit st- anlautende Wurzeln im Baltisch-Slavischen // S.— Ber. der kgl. Böhmischen Ges. der Wiss. Kl. für Philos., Geschichte und Philol.— Prag, 1895.— N 16.— S. 20; *Lidén E.* Armenische Studien.— Göteborg, 1906.— S. 31; *Štok P.* Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika.— Zagreb, 1973.— Knj. 3.— S. 331.

⁴ *Mikkola J. J.* Urslavische Grammatik.— Heidelberg, 1942.— Т. 2.— S. 163.

⁵ *Schuster-Šewc H.* Historisch-etymologisches Wörterbuch der ober- und niedersorbischen Sprache.— Bautzen, 1986.— 17.— S. 1272; Етимологічний словник української мови.— Т. 5.— С. 405.

⁶ *Микуцкій С. П.* Вступительная лекция // Варшав. университет. изв.— Варшава, 1876.— № 1.— С. 4.

⁷ *Pokorny J.* Indogermanisches etymologisches Wörterbuch.— Bern ; München, 1959.— Bd 1.— S. 1013.

на закрита (покрита) одягом частина людського тіла (від поперека до колін)⁸. Наведену етимологію з часом прийняли Ю. В. Откупщиков і Г. П. Циганенко⁹. Остання зіставляє укр. *стегно́* з лит. *stógas* «дах, покрівля», гр. *στῆυο* «прикриваю», лат. *tego* «т. с.», *toга* «тога (вид одягу)» і встановлює буквально значення укр. *стегно́* — «прикрите, те, що прикривається» (дослідниця пише про укр. *стегно́* в етимологічній статті про рос. *стенá*)¹⁰.

Ф. Міклошич, спираючись на польську форму *ściegno* і серб. *стѣгно*, реконструює псл. **stęgno* (із **skegno*), яке зіставляє з двн. *scincho* «окіст, стегова кістка»¹¹. Й. Зубатий пов'язує псл. **stęgno* з лит. *stigtī* «заспокоюватися», *stýgoti* «бути спокійним», лтс. *stīga* «стебло, пагін; дріт, струна»¹². А. Меїє зближує псл. **stęgno* з дінд. *sákthi*, род. *sakthnáh* «стегно», вірм. *azdr* «т. с.», гр. *ισχύιον* «тазостеговий суглоб»¹³. В. Махек теж пов'язує псл. **stęgno* з дінд. *sákthi*, род. *sakthnáh* «стегно»¹⁴. Е. Ліден, а услід за ним Ю. Покорний, зіставляють псл. **stęgno* з вірм. *t'ėkn*, род. *t'ikan* «плече; верхня частина руки», дірл. *tōeb*, *tōib* «сторона», кимр., корн., брет. *tu* «т. с.»¹⁵. Й. А. Міккола припускає спорідненість псл. **stęgno* (**stęgno*) з лат. *tīgnum* (< **tegnom*) «балка, брус»¹⁶, яке зближується з рос. *стожар* «жердина, палиця»¹⁷. Такого ж погляду дотримується Г. Шустер-Шевц¹⁸.

На наш погляд, пов'язання слова *стегно* з іє. **(s)teg-* — «вкривати, покривати» є цілком прийнятним. Ми вважаємо, що псл. **stęgno* «стегно» утворено за допомогою суфікса *-no* від дієслова **stęgti* (> **stet'i*) «крити, покривати» (у слов'янських мовах це дієслово не збереглося), спорідненого з лит. *stiegti*, *stiegu* «крити (дах)», гр. *στῆυο* «прикриваю», лат. *tego* «крию, покриваю, прикриваю», іє. **(s)teg-* «вкривати, покривати»¹⁹. Буквально значення псл. **stęgno* — «те, що покривається одягом», власне «те, що має бути покрито одягом», пор. в «Зборнику Святослава» 1073 р.: «дрюгож ризоу врхънюж тьчьж до стегноу съходаштво»²⁰.

Найімовірніше, з дієсловом **stęgti* «покрити (одягом) тіло» пов'язані друс. *остегньница* «спідній одяг», рос.-цсл. *остегъ* «плащ», серб.-цсл. *остежь* «одяг». Імена *остегъ*, *остежь* дослідники, як правило, зіставляють з рос. *стегать* «стьобати (прошивати)», двн. *stechen* «колоти», свн. *stekken* «скріплювати, сколювати», іє. **stęgh-* «колоти»²¹, рідше — з лит. *stógas* «дах, покрівля», гр. *στῆυο* «прикриваю», лат. *tego* «т. с.», *toга* «тога (вид одягу)»²², іє. **(s)teg-* «вкривати,

⁸ Микуцікій С. П. Знач. праця.— С. 4.

⁹ Откупщиков Ю. В. Тюрское ли заимствование слово *штаны*? // Этимологические исследования по русскому языку.— М., 1963.— Вып. 4.— С. 109; Цыганенко Г. П. Этимологический словарь русского языка.— 2-е изд., перераб. и доп.— К., 1989.— С. 403.

¹⁰ Цыганенко Г. П. Знач. праця.— С. 403.

¹¹ Miklosich F. Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen.— Wien, 1886.— S. 328.

¹² Zubatý J. Op. cit.— S. 20.

¹³ Meillet A. Études sur l'étymologie et le vocabulaire du vieux slave.— Paris, 1905.— P. 2.— P. 446.

¹⁴ Machek V. Op. cit.— S. 576.

¹⁵ Lidén E. Op. cit.— S. 31; Pokorny J. Op. cit.— S. 1018.

¹⁶ Mikkola J. J. Op. cit.— S. 163.

¹⁷ Walde A. Lateinisches etymologisches Wörterbuch.— 3. neubearb. Aufl. von J. V. Hofmann.— Heidelberg, 1954.— Bd 2.— S. 681.

¹⁸ Schuster-Sewc H. Op. cit.— S. 1272.

¹⁹ Pokorny J. Op. cit.— S. 1013.

²⁰ Изборник великого князя Святослава Ярославича 1073 года.— Пб., 1880.— Л. 121.

²¹ Фасмер М. Знач. праця.— С. 164; Pokorny J. Op. cit.— S. 1014–1015.

²² Преображенский А. Г. Этимологический словарь русского языка.— М., 1959.— Т. 1.— С. 665; Цыганенко Г. П. Знач. праця.— С. 403; Holub J., Korešný F. Op. cit.— S. 352; Откупщиков Ю. В. Знач. праця.— С. 108; Пизани В. Этимология: История — Проблемы — Метод.— М., 1956.— С. 104.

покривати». Наведені вище слова (друс. *остегньница*, рос.-цсл. *остегъ*, серб.-цсл. *остежь*) ми схильні етимологічно відмежувати від укр. діал. *застегнути* «з'єднати, скріпити (краї одягу і т. ін.) за допомогою ґнопок, гапликів, гудзиків тощо, застебнути», літ. *застіжка*, рос. *застегнуть* «застебнути», *застёжка* «застібка, застіжка», *пристегнуть* «пристебнути», бр. діал. *засцягнуць* «застебнути», друс. *остегнути* «прикріпити навколо, застебнути», ч. *přistehnout* «приметати», цсл. *остегнжти* «застебнути; надіти кайдани», рос.-цсл. *застога* «застібка, застіжка», які, безперечно, пов'язані з рос. *стегать* «стьобати (прошивати)», двн. *stechen* «колоти», свн. *stekken* «скріплювати, сколювати», іє. **stegh-* «колоти»²³. Таким чином, ми вважаємо, що в праслов'янській мові поряд з дієсловом **stegti* «крити, покривати» існувало омонімічне **stegti* «сколювати, скріплювати (краї одягу і т. ін.)». Від префіксального утворення **zastegti* «скріпити (краї одягу і т. ін.)» за допомогою чергування голосних е : о було утворено ім'я **zastoga* «застібка, застіжка», букв. «те, що скріплює (краї одягу і т. ін.)» (пор. рос.-цсл. *застога* «застібка, застіжка»).

Псл. **stegno* «стегно» виникло в праслов'янській мові досить пізно, коли чергування голосних е з о при утворенні імені від дієслова з кореневим голосним е вже не відбувалося. Відповідне чергування голосних наявне в латинській мові: лат. *toга* «тога», букв. «те, що покриває», утворене (за допомогою чергування голосних) від дієслова *tego* «покриваю».

Слід зазначити, що існують труднощі в осмисленні польської форми *ścięgno* «сухожилля, сухожилок». Ряд дослідників розглядає п. *ścięgno* як варіант *ścięgno* «стегно» з вторинним носовим, що виник під впливом наступного -п-²⁴. В. Борись трактує п. *ścięgno* як утворення від *ściagać* «стягувати» за зразком слова *ścięgno*, що розвинулося з псл. **stegno* «стегно»²⁵.

Етимологія псл. **stegno* «стегно», яку ми обстоюємо, не суперечить припущенню Й. А. Мікколи про спорідненість псл. **stegno* «стегно» з лат. *tignum* «балка, брус» (див. вище, с. 4), оскільки лат. *tignum* (< **tegnom*), найімовірніше, зводиться до іє. *(s)teg- «вкривати, покривати»²⁶ (як і псл. **stegno*), а не до іє. *(s)teg- «жердина, палиця, кіл»²⁷, як думає цілий ряд дослідників.

Стіг. Слово *стіг* (род. *стігу*) «округла або чотирикутна із заокругленою вершиною щільно укладена велика копиця сіна чи соломи, що зберігається просто неба» за походженням є праслов'янським. Воно збереглося в усіх без винятку слов'янських мовах: рос., бр., болг., макед. *стог* «стіг», друс. *стогъ* «купа; скирта сіна або збіжжя; велика кількість», п. *stóg* «стіг», ч., слц. *stoh*, вл. *stoh*, нл. *stog*, схв. *stôg*, слн. *stóg*, рос.-цсл., серб.-цсл. *стогъ* «т. с.».

Переважаюча більшість етимологів вважає, що псл. **stogъ* «стіг» споріднене з лит. *stāgaras* «сухе довге стебло рослини», *stegerys* «сухе стебло», лтс. *stagaras* «сухе довге стебло рослини», дісл. *stakkr* «стіг сіна», *staki* «жердина, спи», снн. *stak* «похила загата, гребля з паль і хмизу», іє. *(s)tegh- «жердина, палиця, кіл» і пов'язане із **stežerъ*, **stožarъ*²⁸. Ряд дослідників зіставляє псл. **stogъ*

²³ *Фасмер М.* Знач. праця.— С. 751; Етимологічний словник української мови.— К., 1985.— Т. 2.— С. 240–241.

²⁴ *Фасмер М.* Знач. праця.— С. 751; *Holub J., Korečny F.* Op. cit.— S. 351.

²⁵ *Boryś W.* Op. cit.— S. 613.

²⁶ *Откупщиков Ю. В.* Знач. праця.— С. 109.

²⁷ *Walde A.* Op. cit.— S. 681; *Pokorny J.* Op. cit.— S. 1014; *Schuster-Šewc H.* Op. cit.— S. 1272.

²⁸ Етимологічний словник української мови.— Т. 5.— С. 418; *Фасмер М.* Знач. праця.— С. 763; *Преображенский А. Г.* Знач. праця.— М., 1959.— Т. 2.— С. 389–390; *Brückner A.* Słownik etymologiczny języka polskiego.— Warszawa. 1957.— S. 516; *Machek V.* Op. cit.—

«стіг» з лит. *stógas* «дах, покрівля», прус. *stogis* «т. с.», *steege* «сарай», дінд. *sthápati* «покриває, ховає, огортає», гр. *στέγω* «прикриваю», *στέγος* «покрівля, дах», *στέγη* «т. с.», лат. *tego* «покриваю», *toga* «тога (вид одягу)», *tectum* «покрівля, дах», дісл. *řak* «т. с.», іє. **(s)teg-* «вкривати, покривати»²⁹. К. Мошинський пов'язує псл. **stogъ* «стіг» з дієсловом **stojati* «стояти»³⁰.

Ми згодні з більшістю дослідників, що виведення псл. **stogъ* «стіг» з іє. **(s)teg-* «вкривати, покривати» є помилковим. Насамперед тому, що стіг ніколи нічим не покривався³¹, але завжди нагромаджувався навколо високого кола, вбитого в землю³². Цілий ряд дослідників вважає, що первісно псл. **stogъ* мало значення «кіл, навколо якого складається в стіг сіно, кіл у стозі», з якого згодом розвинулося значення «стіг»³³. Така точка зору була зумовлена насамперед тим, що для індоєвропейського кореня **(s)teg-*, від якого виводиться псл. **stogъ*, як правило, встановлюється значення «жердина, палиця, кіл»³⁴. В. Махек виводить псл. **stogъ* від іє. **steg-* «втикати, вбивати», але також реконструює для псл. **stogъ* первісне значення «те, що вбите в землю»³⁵, тобто «кіл у стозі». На відміну від названих дослідників, П. Скок і В. Борись вважають, що в праслов'янській мові **stogъ* означало копицю сіна: «велика купа сіна навколо дрюка»³⁶, «скирта сіна, збіжжя, соломи, складена навколо дрюка, стіг»³⁷. Ми вважаємо, що псл. **stogъ* походить від іє. **stegh-* «колоти, проколювати», а тому первісним і буквальним значенням псл. **stogъ* було «те, що насаджується (наколюється) на кіл (копиця сіна чи соломи)», пор. дісл. *stakkr* «стіг сіна», ісл., дан. *stage* «стіг», шв. *staker* «т. с.», англ. *stack* «купа». На основі наведеного первісного значення псл. **stogъ* в деяких слов'янських мовах розвинулося значення «кіл у стозі», пор. слн. *stóg* «товстий, міцний і вилоподібний кіл, навколо якого складається жито, сіно або солома; копиця сіна; сарай для пшениці, сарай».

Стожар. Слово *стожар* в українській мові є діалектним і має значення «обгороджене місце, де стоять стоги сіна»³⁸. Це слово зустрічається і з іншим значенням — «стіг, копиця сіна», пор. діал. *стожари* «стоги, копиці сіна»³⁹. В українській мові існують також варіанти цього слова з кореневим голосним *e*: діал. *стэжар* «обгороджене місце, де стоять стоги сіна»⁴⁰, діал. *стэжар* «поміст під стогом»⁴¹. Різноманітністю форм і значень згадане слово відзначається і в інших слов'янських мовах: рос. діал. *стожар* «жердина в стозі», діал. *стежер* «т. с.», бр. *стажар* «увіткнута в землю жердина, навколо якої укладається

S. 578–579; Holub J., Lyer S. *Stručný etymologický slovník jazyka českého*.— Praha, 1967.— S. 452; Schuster-Šewc H. Op. cit.— Bautzen, 1986.— 18.— S. 1359; Bezljaj F. Op. cit.— S. 319; Snoj M. Op. cit.— S. 700.

²⁹ Цыганенко Г. П. Знач. праця.— С. 403; Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Краткий этимологический словарь русского языка.— М., 1971.— С. 427; Trautmann R. *Baltisch-slavisches Wörterbuch*.— 2. Aufl.— Göttingen, 1970.— S. 288; Pokorný J. Op. cit.— S. 1014.

³⁰ Moszyński K. *Pierwotny zasięg języka prasłowiańskiego*.— Wrocław, 1957.— S. 52.

³¹ Ibid; Machek V. Op. cit.— S. 579; Skok P. Op. cit.— S. 337.

³² Machek V. Op. cit.— S. 578; Skok P. Op. cit.— S. 337.

³³ Brückner A. Op. cit.— S. 516; Machek V. Op. cit.— S. 579; Holub J., Lyer S. Op. cit.— S. 452; Schuster-Šewc H. Op. cit.— 17.— S. 1272; Bezljaj F. Op. cit.— S. 319; Snoj M. Op. cit.— S. 700.

³⁴ Етимологічний словник української мови.— Т. 5.— С. 418; Holub J., Kopečný F. Op. cit.— S. 352; Schuster-Šewc H. Op. cit.— 17.— S. 1272; Snoj M. Op. cit.— S. 700.

³⁵ Machek V. Op. cit.— S. 578–579.

³⁶ Skok P. Op. cit.— S. 337.

³⁷ Boryš W. Op. cit.— S. 579.

³⁸ Желеховський Є., Недільський С. Малорусько-німецький словар.— Л., 1886.— Т. 2.— С. 922.

³⁹ Ващенко В. С. Словник полтавських говорів.— Х., 1960.— Вип. 1.— С. 92.

⁴⁰ Желеховський Є., Недільський С. Знач. праця.— С. 918.

⁴¹ Грищенко П. Ю. Ареальне варіювання лексики.— К., 1990.— С. 100.

стіжок», друс. *стожарь* «жердина, яка втикається в землю посередині стога», *стежерь* «стовп», ч. *stožár* «щогла», слц. *stožiar* «т. с.», вл. *sčežor* «стовп; щогла», нл. *scažor* «жердина в стозі; щогла», болг. *стѣжер* «вбитий посередині току стовп, до якого прив'язують худобу при молотьбі», діал. *стѣжар*, *стѣжар* «т. с.», макед. *стожер* «т. с.», схв. *стѣжѣр* «стовб посередині току; дверна петля; вісь; полюс», діал. «міцно вбитий у землю кіл, навколо якого складають сіно в стіг», *стѣжѣр* «стовбур», слн. *stožer* «дверна петля», *stežer* «т. с.», стсл. *стежерь* «опора, стовп; дверна петля», цсл. *стожерь* «дверна петля».

Для праслов'янської мови дослідники реконструюють дві форми (**stožarь* < **stogēr-* і **stežerь* < **steger-*⁴², **stežerь* і **stožerь*⁴³) або навіть три форми цього слова (**stožarь*, **stežerь* і **stožerь*⁴⁴). Ф. Славський розглядає ці три форми як утворення від **stogь* «стіг» за допомогою суфіксів -*ĕrь*, -*erь*⁴⁵. Переважна більшість дослідників говорить лише про зв'язок псл. **stožarь*, **stežerь* зі **stogь*⁴⁶. Зв'язок цей безперечний, як і спорідненість псл. **stožarь*, **stežerь* з лит. *stāgaras* «сухе довге стебло рослини», *stegerỹs* «сухе стебло», лтс. *stagaras* «сухе довге стебло рослини», у чому всі дослідники однастайні.

Ф. Славський для псл. **stožarь*, **stežerь*, **stožerь* встановлює значення: «жердина в стозі» (**stožarь*)⁴⁷, «стовп, жердина, основа» (**stožerь*, **stežerь*)⁴⁸. Немає сумніву в тому, що псл. **stožarь* (**stožerь*, **stežerь*) мало значення «(загнаний у землю) стовп (кіл, жердина), навколо якого укладається стіг (жердина в стозі)»⁴⁹. На таке значення відповідного слова вказує цілий ряд слов'янських мов (російська, білоруська, давньоруська, нижньолужицька). На основі згаданого значення в українській мові розвинулися інші значення: «жердина, навколо якої укладається стіг сіна (соломи)» → «стіг сіна» → «обгороджене місце, де стоять стоги сіна». Проте наведене значення праслов'янського слова не було первісним. Первісним слід визнати значення «(загнаний у землю) стовп (кіл, жердина)», на яке вказують такі слов'янські мови, як верхньолужицька («стовп»), сербохорватська («стовбур»), старослов'янська («опора, стовп») і з якого виводяться всі інші значення досліджуваного слова у праслов'янській мові і в окремих слов'янських мовах: «стовп, кіл, жердина» → «жердина в стозі» (праслов'янська мова), «стовп, кіл, жердина» → «щогла (судновий високий вертикальний або похилий стовп, призначений для встановлення вітрил та ін.)» (чеська, словацька, верхньолужицька, нижньолужицька мови), «стовп, кіл, жердина» → «стовп посередині току, до якого прив'язують худобу при молотьбі» (болгарська, македонська, сербохорватська мови). Наведені семантичні зміни дозволяють точніше сформулювати первісне значення псл. **stožarь* (**stožerь*, **stežerь*) — «загнаний у землю стовп (кіл, жердина), який служить опорою для чогось». Такий стовп (кіл, жердина) служив опорою для стогу сіна чи соломи (щоб стіг не хилився і не був знесений вітром, пор. рос. діал. *стожър*, *стѣжарь* «жердина, яка втикається міцно в землю посередині стогу, щоб він не хилився»⁵⁰, друс.

⁴² Етимологічний словник української мови.— Т. 5.— С. 424.

⁴³ *Machek V.* Op. cit.— S. 580.

⁴⁴ *Ślawski F.* *Zarys słowotwórstwa prasłowiańskiego // Słownik prasłowiański.*— Wrocław etc., 1976.— Т. 2.— S. 23, 24; *Bezłaj F.* Op. cit.— S. 322; *Snoj M.* Op. cit.— S. 702.

⁴⁵ *Ślawski F.* Op. cit.— S. 23, 24.

⁴⁶ Етимологічний словник української мови.— Т. 5.— С. 424; *Machek V.* Op. cit.— S. 578.

⁴⁷ *Ślawski F.* Op. cit.— S. 23.

⁴⁸ *Ibid.*— S. 24.

⁴⁹ *Карпенко Ю. А.* Названия звёздного неба.— М., 1981.— С. 51.

⁵⁰ *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка.— СПб.; М., 1882.— Т. 4.— С. 326.

стожарь «жердина, яка втикається в землю посередині стогу для зміцнення його»), до такого стовпа кріпилися двері (пор. рос. діал. *кряжковой столб* «стовп, на який ворітне полотно надіте петлями»⁵¹), до такого стовпа при молотбі прив'язували худобу. На чесько-словацько-верхньолужицько-нижньолужицькому ґрунті слово *stožagь «загнаний у землю стовп, який служить опорою для чогось» набуло значення «щогла», власне «судновий високий вертикальний (або похилий) стовп, призначений для встановлення вітрил та ін.». Семантично псл. *stožagь (*stožegь, *stežegь) «загнаний у землю стовп (кіл), який служить опорою для чогось» дуже близьке до укр. *прікіл* (род. *прікола*) «паля, кіл, вбиті в землю (для причалу, прив'язі)», рос. *прикол* «т. с.». Ми вважаємо, що, як укр. *прікіл* (рос. *прикол*) походить від *колѡти* «проколювати», так і псл. *stožagь (*stožegь, *stežegь) походить від іє. *stegh- «колоти, проколювати», власне від псл. *stegti «т. с.», спорідненого з нім. *stéchen* «колоти, жалити», *stécken* «утикати, устромляти», рос. *стегать* «стьобати (прошивати)». Тобто, на наш погляд, псл. *stožagь (*stožegь) — утворення за допомогою чергування кореневих голосних е : о і за допомогою суфікса -ĕr (-er) від дієслова *stegti «колоти, проколювати», яке не збереглося в слов'янських мовах. Форма *stežegь виникла в праслов'янській мові дещо пізніше, ніж форми *stožagь, *stožegь. Вона з'явилася (як результат видозміни *stožegь під впливом твірного дієслова *stegti «колоти, проколювати») тоді, коли при утворенні імен від дієслів чергування кореневих голосних е : о вже не відбувалося.

Висвітлюючи питання походження слів *стегно*, *стіг*, *стожар*, ми особливу увагу звертали на реконструкцію первісного (праслов'янського) значення згаданих слів, що дозволяє внести певні уточнення і до семантики відповідних індоєвропейських коренів (і не тільки до семантики). Досліджувані нами слова Ю. Покорний пов'язує з такими індоєвропейськими коренями:

**(s)teg-* «вкривати, покривати» (сюди, на його думку, належить, можливо, рос.-цсл. *стогъ* «стіг, копиця»⁵²);

**(s)teg-* «жердина, палиця, стовп, кіл, дрючок, колода» (сюди він відносить стсл. *стежеръ* «дверна петля», рос. *стожар* «жердина, палиця», стсл. *стогъ* «стіг сіна, копиця сіна»)⁵³;

**stegh-* «колоти, проколювати; жердина, палиця, стебло» (сюди він відносить цсл. *остегъ* «одяг, плащ», серб.-цсл. *остежь* «т. с.», рос. *стегать* «стьобати, прошивати; шмагати»)⁵⁴;

**(s)teig^h*- «плече, рука (від кисті до плеча), стегно» ? (сюди він відносить стсл. *стыгно* «стегно»)⁵⁵.

До наведених індоєвропейських коренів (і до розподілу досліджуваних нами слів між наведеними коренями) ми схильні внести деякі корективи:

**(s)teg-* «вкривати, покривати» (сюди не відносимо рос.-цсл. *стогъ* «стіг, копиця», але відносимо стсл. *стыгно* «стегно», цсл. *остегъ* «одяг, плащ», серб.-цсл. *остежь* «т. с.»);

**(s)teg-* — «жердина, палиця, стовп, кіл, дрючок, колода» і **stegh-* «колоти, проколювати; жердина, палиця, стебло» об'єднуємо в один корінь **steg-* зі значенням «колоти, проколювати» (сюди відносимо стсл. *стежеръ* «дверна петля», рос. *стожар* «жердина, палиця», стсл. *стогъ* «стіг сіна, копиця сіна», рос.

⁵¹ Там же.—1881.—Т. 2.—С. 208.

⁵² *Pokorny J.* Op. cit.—S. 1013–1014.

⁵³ *Ibid.*—S. 1014.

⁵⁴ *Ibid.*—S. 1014–1015.

⁵⁵ *Ibid.*—S. 1018.

стегать «стьобати (прошивати); шмагати»). Для об'єднання вбачаємо такі підстави: 1) реконструкція рухомого *s* в **(s)teg-* «жердина, палиця, стовп, кіл, дрючок, колода» є зайвою, оскільки лат. *īgnum* (< **tegnom*) «балка, брус» ми відносимо (див. с. 5) до попереднього кореня — **(s)teg-* «вкривати, покривати»; 2) значення «жердина, палиця» в рос. *стожар* (Ю. Покорний відносить це слово до іє. **(s)teg-* «жердина, палиця, стовп, кіл, дрючок, колода») ми виводимо від значення «колоти, втикати» (Ю. Покорний наділяє цим значенням іє. **stegh-*), букв. «жердина, увіткнута (вбита) в землю» (див. с. 7); 3) значення «стіг сіна, копиця сіна» в стсл. *стогъ*, рос. *стог*, укр. *стіг* (Ю. Покорний відносить це слово до іє. **(s)teg-* «жердина, палиця, стовп, кіл, дрючок, колода») ми виводимо від значення «колоти, втикати» (Ю. Покорний наділяє цим значенням іє. **stegh-*), букв. «те, що наколюється на жердину (копиця сіна або соломи)» (див. с. 6). Слід зазначити, що в питанні семантики індоєвропейського кореня досліджуваних слів В. Махек теж не погоджується з Ю. Покорним і виводить псл. **stogъ*, **stežerъ* (**stožerъ*) з іє. **steg-* «утикати, устромляти, вбивати»⁵⁶.

Стожари. На думку Ю. О. Карпенка, від слова *стожар* зі старим значенням «кіл, устромлений у землю для укріплення стогу сіна» походить народна назва сузір'я Плеяд — рос. *Стожары*, укр. *Стожари*, бр. *Стажары*: «селянин-хлібороб осмислив зоряне скупчення як групу встромлених у небо колів-стожарів»⁵⁷. Значно рідше ця народна назва (рос. *Стожары*, укр. *Стожари*) вживається на позначення деяких інших сузір'їв, напр., рос. *Стожары* «сузір'я Малого Воза, Малої Ведмедиці»⁵⁸. Осмислюючи назву цього сузір'я, В. І. Даль зазначає, що Полярна зоря Малого Воза «являє собою *стожар* “кіл”, навколо якого ходить лось або кінь на приколі»⁵⁹. Проте таке осмислення рос. *Стожары* «сузір'я Малого Воза, Малої Ведмедиці» слід визнати помилковим (на відміну від наведеного вище пояснення Ю. О. Карпенка), оскільки воно не може бути поширене на рос. *Стожары* «сузір'я Плеяд», до того ж залишається неясною форма множини назви. М. Фасмер вказує лише на тотожність рос. *Стожары* «сузір'я Плеяд, Малого Воза» з апелятивом *стожар* «жердина в стозі»⁶⁰. Автори «Етимологічного словника української мови» розглядають укр. *Стожари* «сузір'я Плеяд» як результат видозміни давнішого *Волосожар*⁶¹, з чим важко погодитися.

Настіж. Зі значенням «на весь отвір, на всю ширину, повністю (розчинити двері, ворота, вікна)» в українській мові існує дуже багато близьких за формою слів: *настіж*, *навістіж*, *навістяж*, діал. *настѣж*, *настежі*, *настежі*, *настежінь*, *настежір*, *навестежі*, *навестѣжень*, *навестижѣнь*, *навістіжѣнь*, *навістіжѣй*, *навестожѣй*, *набстіж*⁶². Відповідні за формою і за значенням слова наявні і в багатьох інших слов'янських мовах, хоча жодна з них не може змагатися з українською за кількістю варіантів цього слова: рос. *настежь*, бр. *насцеж*, діал. *насцяж*, *настіж*, *наўсцяж*, п. на *ścież*, на *ścieżaj*, на *ścieża*, на *ścieżaj*, на *oścież*, на *rozcież*, болг. діал. *настѣш*, слн. на *stežaj*, на *ves stežaj*.

⁵⁶ *Machek V.* Op. cit.— S. 578, 580.

⁵⁷ *Карпенко Ю. А.* Зазнач. праця.— С. 51.

⁵⁸ *Даль В.* Зазнач. праця.— Т. 4.— С. 326.

⁵⁹ Там же.

⁶⁰ *Фасмер М.* Зазнач. праця.— С. 764.

⁶¹ Етимологічний словник української мови.— Т. 5.— С. 424.

⁶² Див.: Етимологічний словник української мови.— К., 2003.— Т. 4.— С. 20.

Етимологія слова *настіж* не зовсім ясна. Деякі дослідники вважають її зовсім не ясною⁶³. Неясно, чи це слово праслов'янського, чи пізнішого походження. Більшість дослідників не вважає його праслов'янським⁶⁴. Ті ж дослідники, які думають інакше, по-різному реконструюють праслов'янську форму цього утворення: **na stež / *na steži*⁶⁵, **nastežь (< *teg-)*⁶⁶, **nastežь (< *teg-)*⁶⁷. Немає сумніву лише в тому, що досліджуване слово є складним, і першим його компонентом виступає прийменник *на*, псл. **па*. Другим компонентом переважна більшість дослідників вважає іменник **стежерь*, псл. **stežerь*⁶⁸ (пор. друс. *стежерь* «стовп», вл. *śćežog*, нл. *sčāžog* «т. с.», болг. *стѡжер* «вбитий посередині току стовп, до якого прив'язують худобу при молотьбі», макед. *стожер*, схв. *стѡжѣр* «т. с.; дверна петля; вісь», слн. *stožer* «дверна петля», *stežer* «т. с.», стсл. *стежерь* «опора, стовп; дверна петля», цсл. *стожерь* «дверна петля»). Первісне значення прислівника *на(в)стіж*, на думку дослідників, — «на весь завіс»⁶⁹, «на гак, на петлі»⁷⁰, «до основи, до осі, на якій тримаються ступки»⁷¹, «на повний оборот навколо дверного стовпа, жердини»⁷², «щоб було видно стовп, стержень чи завіси, на яких трималися ворота, двері»⁷³, «аж до жердин, на яких повертаються ворота тощо, на всі завіси»⁷⁴. Варіанти слова **стежерь / *стежарь* (утворення від того самого кореня за допомогою інших суфіксів), наявні в слов'янських мовах (п. *na ściežaj* «навстіж», *ściežeja* «дверна петля», ч. *stežeje*, схв. діал. *стожај* «т. с.», слн. *na stežaj* «навстіж», *na ves stežaj* «т. с.», *stežaj* «дверна петля; отвір»)⁷⁵, одні дослідники розглядають як пізнішу видозміну псл. **stežerь (*stežarь)*⁷⁵, інші вважають, що в праслов'янській мові поряд з наведеними словами (із суфіксами -егь, агь < ěгь) існували також утворення від того самого кореня із суфіксами -ажь < -єжь, -еја, -епь: **stežajь < *stegējь* «стовп, жердина, кіл» → «дверна петля» (звідки п. *ściežaj* у сполучі *na ściežaj* «навстіж», ч. *stežaj* «петля», слн. *stežaj* «дверна петля»)⁷⁶, **stežeja < stegēja* «стовп» → «дверна петля» (звідки п. *ściežeja* «дверна петля», ч. *stežeje* «т. с.»)⁷⁷, **steženь < stegenь* «стовп» (звідки ч. *stežeň* «щогла»)⁷⁸. Ряд дослідників припускає, що в праслов'янській мові існувала також форма **stežь* «стовп»⁷⁹.

⁶³ Черных П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка. — М., 2002. — Т. 1. — С. 560.

⁶⁴ Етимологічний словник української мови. — Т. 4. — С. 20; Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Знач. праця. — С. 284; Цыганенко Г. П. Знач. праця. — С. 253; Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. — Мінск, 1991. — Т. 7. — С. 261.

⁶⁵ Этимологический словарь славянских языков / Под ред. О. Н. Трубачева. — М., 1994. — Вып. 21. — С. 198.

⁶⁶ Анастасов В. Българско диалектно *настъеш* и славянските му съответствия // Български език. — София, 1987. — Год. 37. Кн. 1–2. — С. 103.

⁶⁷ Български етимологичен речник. — София, 1995. — Т. 4. — С. 538.

⁶⁸ Етимологічний словник української мови. — Т. 4. — С. 20; Преображенский А. Г. Знач. праця. — Т. 1. — С. 594; Фасмер М. Знач. праця. — С. 48; Булаховський Л. А. Вибрані праці: В 5 т. — К., 1978. — Т. 3. — С. 400.

⁶⁹ Етимологічний словник української мови. — Т. 4. — С. 20.

⁷⁰ Преображенский А. Г. Знач. праця. — Т. 1. — С. 594; Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Знач. праця. — С. 284.

⁷¹ Цыганенко Г. П. Знач. праця. — С. 253.

⁷² Черных П. Я. Знач. праця. — С. 560.

⁷³ Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. — С. 261.

⁷⁴ Boryś W. Op. cit. — S. 403.

⁷⁵ Преображенский А. Г. Знач. праця. — Т. 1. — С. 594; Machek V. Op. cit. — S. 577.

⁷⁶ Bezljaj F. Op. cit. — S. 317; Snoj M. Op. cit. — S. 699; Boryś W. Op. cit. — S. 403.

⁷⁷ Holub J., Korešnyj F. Op. cit. — S. 351.

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Этимологический словарь славянских языков. — С. 198; Шанский Н. М., Иванов В. В., Шанская Т. В. Знач. праця. — С. 284; Boryś W. Op. cit. — S. 403; Bezljaj F. Op. cit. — S. 317.

П. Я. Черних схильний пов'язувати другий компонент рос. *настежь* «навстіж» зі словами *стежя* «стежка», діал. *стегá* (із *стьга) «т. с.», наводячи при цьому для аргументації рос. діал. *стежь* «шлях, дорога; хода, хід», *стѣжью* «навстіж»⁸⁰ і реконструюючи первісне значення прислівника *настежь* — «на вихід, на виїзд, у путь-дорогу (відчинити двері, ворота)»⁸¹.

В. Анастасов виводить другий компонент болг. діал. *настьеш* «навстіж» від дієслова *teġati «тягати» і реконструює праслов'янську форму цього прислівника як *nastęžь з первісним значенням твірної форми «щось (двері, ворота, вікно) широко розтягнуте»⁸². Автори Болгарського етимологічного словника також схильні розглядати болг. діал. *настьеш* як утворення від *teġati «тягати», хоча реконструюють псл. *nastežь*⁸³.

Як і більшість дослідників, ми вважаємо, що другим компонентом укр. *настіж* (рос. *настежь*, бр. *насцеж*, п. на *ścież*, болг. діал. *настьеш*) є іменник *стежерь «стовп» (див. с. 7). Щодо цього не може бути ніяких сумнівів, оскільки в деяких говірках південно-західного наріччя української мови ще зберігається форма *настежър* «навстіж»⁸⁴, яка виникла з *настежерь після занепаду редукованих голосних у слабкій позиції внаслідок переходу е в і в новому закритому складі.

Оскільки суфікс *-ерь* у давньоруській мові був непродуктивним, у прислівнику *на стежерь він часто замінювався іншими суфіксами — *-ьнь* (> *-ень*), *-ьї* (> *-ей*), чим пояснюється наявність в українській мові форм *настежїнь* «навстіж», *настѣжень*, *настїжєнь*, *настїжєнь*, *настїжєй*, *настожєй* «т. с.». Це саме відбувалося в польській і словенській мовах, де суфікс *-егь* у прислівнику *на stežerь був замінений суфіксом *-ějь*: п. на *ścieżaj* «навстіж», слн. на *stežaj* «т. с.». Слід зазначити, що заміна суфікса *-егь* іншим суфіксом в іменнику *stežerь відбувалася не тільки тоді, коли іменник входив до складу прислівника. У польській і чеській мовах іменник *stežerь «стовп» зазнав впливу близького за значенням слова *verēja «стовп, до якого причинялися (і замикалися) двері» (від псл. *verti «зв'язувати, замикати», іє. *цег- «з'єднувати, зв'язувати») і перейняв від нього суфікс *-ėja* замість *-егь*: п. *ściežeja* «дверна петля», ч. *stěžeje* «т. с.». Наведений вплив слова *verēja на *stežerь дуже промовистий. Вище вже зазначалося (с. 8), що псл. *stežerь, крім інших значень, мало значення «стовп, до якого кріпилися двері». Отже, у давніх слов'ян двері (а були вони, безперечно, одностулковими) мали два стовпи, один з яких — *stežerь «стовп, до якого кріпилися двері» (називатимемо його стежерним стовпом), а другий — *verēja «стовп, до якого причинялися (і замикалися) двері» (називатимемо його верейним стовпом). Саме тому, що назви *stežerь і *verēja існували поряд, як поряд стояли два стовпи дверей, став можливим згаданий вплив слова *verēja на *stežerь у польській і чеській мовах.

Та обставина, що в деяких говірках української мови ще й досі зберігається первісна форма *настежър* «навстіж», і та, що в давньоруській, польській і словенській мовах непродуктивний суфікс *-ерь* (*-егь*) прислівника *на стежерь (*на stežerь) «навстіж» часто замінювався іншими суфіксами, дозволяють для

⁸⁰ Даль В. Знач. праця.— Т. 4.— С. 321.

⁸¹ Черных П. Я. Знач. праця.— С. 560.

⁸² Анастасов В. Знач. праця.— С. 103.

⁸³ Български етимологичен речник.— С. 538.

⁸⁴ Верхратський І. Знадоба до словаря южноруського. І.— Л., 1877.— С. 40; Желеховський С., Недільський С. Знач. праця.— Л., 1886.— Т. 1.— С. 494; Словар української мови : В 4 т. / За ред. Б. Грінченка.— К., 1908.— Т. 2.— С. 523.

праслов'янської мови реконструювати форму **na stežerъ* «навстіж», а не **na stežь*, **na steži* «т. с.», як це роблять автори Етимологічного словника слов'янських мов, зазначаючи: «Давність утворення імовірна»⁸⁵. На наш погляд, форма **настежь* «навстіж» виникла в давньоруській мові (а також у польській) унаслідок усічення форми **на стежерь*, яке було викликано частим вживанням цього прислівника (усікався суфікс *-ерь*). Форма *настежі* виникла в українській мові внаслідок усічення форми *настежір* (усікалося кінцеве *-р*).

Слід зазначити, що в багатьох українських формах розглядуваного прислівника префікс *на-* замінений складним префіксом *нав-* (*навстіж*, *навстіяж*, діал. *навстежі*, *навстежень*, *навстіжєнь*, *навстіжєнь*, *навстіжєй*, *навстожєй*), який є досить пізнім за походженням⁸⁶.

Постає питання, яким було буквально значення псл. **na stežerъ* «навстіж»? Насамперед слід зазначити, що в давніх слов'ян двері кріпилися до стежерного стовпа, звичайно, не за допомогою завісів, навіть не за допомогою гаків і петель. Дверна стулка кріпилася на стежерному стовпі, який обертався, був вісью дверей (нижнім кінцем він вставлявся у спеціальне гніздо, верхнім кріпився в балці)⁸⁷. Обертася стежерний стовп разом із дверною стулкою, тобто двері (дверна стулка) відчинялися тільки тому, що міг обертатися стежерний стовп. Коли двері були відчинені повністю, ставав видним стежерний стовп (псл. **stežerъ*). Отже, буквально значення псл. **na stežerъ* — «(розчинити двері так), щоб було видно дверний стовп (вісь дверей)». Така реконструкція буквального значення псл. **na stežerъ* збігається з реконструкцією авторів Етимологічного словника білоруської мови (див. вище).

Для підтвердження такого розвитку семантики псл. **na stežerъ* «навстіж» можна навести рос. діал. *напята* «навстіж», *напята*, *напята*, *напята*⁸⁸, бр. діал. *напіта*, *напята* «т. с.»⁸⁹, другим компонентом яких виступає рос., бр. *пята* «гніздо, у яке вставлялася вісь дверей»⁹⁰ і буквально значення яких — «(розчинити двері так,) щоб було видно гніздо, в яке вставляється дверний стовп (вісь дверей)».

З часом конструкція дверей була істотно змінена: стежерний стовп став нерухомим, до нього (до одвірка) дверна стулка кріпилася за допомогою гаків (на одвірку) і петель (на дверній стулці). Характерно, що у зв'язку із зміною конструкції дверей назва стежерного стовпа, пов'язана з псл. **stežerъ*, у цілому ряді слов'янських мов була перенесена на дверні гаки і петлі: п. *ścieżeja* «дверна петля; вісь землі, полюс», ч. *stěžeje* «дверна петля», схв. *stožerъ* «дверна петля; вісь; полюс», діал. *стожај* «дверна петля», слн. *stežer*, *stožer*, *stežaj* «т. с.», стел. *стежерь* «опора, стовп; дверна петля», цсл. *стожерь* «дверна петля».

І останнє. Оскільки псл. **na stežerъ* і його відповідники у слов'янських мовах означали «на весь отвір, на всю ширину, на весь простір (розчинити двері, ворота, вікно)», у деяких слов'янських мовах другий компонент прислівника сприймався як іменник зі значенням «отвір», що привело до появи в цих мовах іменників із штучним значенням «отвір» (нове значення могло існувати поряд із старим), пор. слн. *na ves stežaj* «навстіж»: *stežaj* «дверна петля; отвір». У польській мові другим компонентом прислівника *na oścież* «на весь отвір, навстіж»,

⁸⁵ Етимологический словарь славянских языков.— С. 198.

⁸⁶ Етимологічний словник української мови.— Т. 4.— С. 13.

⁸⁷ *Machek V.* Op. cit.— S. 577.

⁸⁸ Див.: Этымалагічны слоўнік беларускай мовы.— С. 234.

⁸⁹ Там же.

⁹⁰ Там же.

утвореного від *o ścież* «навстіж»⁹¹ під впливом синонімічного на *ścież* «т. с.»⁹², виступає *oścież*, яке було осмислене як «отвір», унаслідок чого в польській мові з'явилося нове слово *oścież* зі значенням «отвір». Цей штучний іменник увели у вжиток автори «варшавського» словника (т. 3, 1904, с. 890): *oścież* «отвір у стіні для дверей або для вікна», а закріпив його в мові В. Дорошевський⁹³. А. Баньковський таке творення слів трактує як свавілля лексикографів, яке пропонує назвати «остяжництвом» («*ościeżnictwem*») ⁹⁴. Після сказаного стає зрозумілим, що укр. діал. *набстіж* «навстіж», *набсціж* «т. с.»⁹⁵ є запозиченням з польської мови.

Оскільки широко розчинені двері (ворота, вікна) могли розумітися як широко розтягнуті двері (ворота, вікна), у тих слов'янських мовах, у яких рефлекс псл. е і є збіглися (псл. е, є > е), кореневе *-tež-* прислівника *nastež-* «навстіж», будучи результатом розвитку псл. *-tež-*, нерідко сприймалося як результат розвитку псл. *-tež-* (з **teğ-* «тягти»), пор. слн. на *stežaj* «навстіж», де *stežaj* за народною етимологією пов'язується із *stégniti* «стягнути»⁹⁶. А в тих слов'янських мовах, у яких рефлекс псл. е і є чітко розрізняються, результат розвитку псл. *-tež-* зазнав впливу результату розвитку псл. *-tež-* (з **teğ-* «тягти»), пор.: укр. діал. *набствяж* «навстіж», бр. діал. *на́сцяж*, *наўсцяж*, п. на *ścieżaj* «т. с.». У польській мові під впливом дієслова *rozciągać* «розтягувати» прислівник на *oścież* «навстіж» набув форми на *goścież* (на *gozcież*) «т. с.», яку дослідники вважають помилковою⁹⁷ і пояснюють її звичайним діалектним поплутанням *roz-* і *oz-*⁹⁸, заміною о- префіксом *roz-*⁹⁹.

V. H. SKLIARENKO

ETYMOLOGICAL STUDIES. 8

The article focuses on the origin of the Ukrainian words *стежно*, *стіг*, *стожар*, *Стожари*, *настіж*, all of which lack a reliable and generally accepted etymology. Much of the author's attention is paid to the reconstruction of their original meaning, which enables him to make some corrections concerning the reconstructed meaning of the corresponding Indo-European roots as well as some other features of the latter.

Key words: etymology, reconstruction, original meaning, literal meaning, meaning development, Indo-European root.

⁹¹ П. о *ścież* «навстіж» виникло з на *ścież* «т.с.» унаслідок заміни прийменника на прийменником о (у старопольській мові прийменники на і о досить часто заміняли один одного) (*Bańkowski A.* *Etymologiczny słownik języka polskiego.* — Warszawa, 2000. — Т. 2. — S. 458–459).

⁹² *Bańkowski A.* *Op. cit.* — S. 458–459.

⁹³ *Ibid.* — S. 459.

⁹⁴ *Ibid.*

⁹⁵ *Мельничук О. С.* Словник специфічної лексики говірки села Писарівка (Кодимського району Одеської області) // *Лексикограф. бюл.* [Ін-ту мовознавства АН УРСР]. — К., 1952. — Вип. 2. — С. 86.

⁹⁶ *Snoj M.* *Op. cit.* — S. 699.

⁹⁷ *Brückner A.* *Op. cit.* — S. 354; *Bańkowski A.* *Op. cit.* — S. 459.

⁹⁸ *Brückner A.* *Op. cit.* — S. 354.

⁹⁹ *Boryś W.* *Op. cit.* — S. 402–403.